

Les estratègies econòmiques de les elits rurals valencianes. Crèdit, finances i fiscalitat a Vilafranca (1393-1411)

Economic Strategies of Valencian Rural Elites. Credit Market, Municipal Finances and Tax System in Vilafranca (1393-1411)

per Vicent Royo Pérez

Universidad de Zaragoza

RESUM:

Un dels trets que caracteritza les elits rurals és la diversificació econòmica. Titulars de grans patrimonis agraris, els prohoms participen en els distints sectors d'inversió que els ofereix el mercat, especialment en el crèdit i la fiscalitat municipal. Reprodueixen, així, el seu domini sobre els afers econòmics locals. Ara bé, no tots els membres de l'elit rural comparteixen els mateixos interessos i açò genera conflictes que esclaten en els moments més crítics. Així, doncs, en aquest article s'analitzen les estratègies econòmiques de les elits rurals de les comarques septentrionals valencianes i les disputes que sorgeixen entre els prohoms per obtenir la supremacia a escala local, prenent com a camp d'observació la comunitat rural de Vilafranca entre 1393 i 1411.

PARAULES CLAU:

Elits rurals, mercat del crèdit, fiscalitat, finances municipals, conflictivitat, edat mitjana.

ABSTRACT:

Rural elites pointed out by the economic diversification. They took part actively in the different investment sectors, especially in the credit market and in the municipal tax system. In this way, they reproduced their control over local economy. But all members of rural elites did not have the same interests and this produce conflicts that broke out in the most critic moments. Consequently, this article tries to analyze the economic strategies of rural elites in the north of the Kingdom of Valencia and the conflicts happened between members of rural elites obtaining the supremacy in the rural community of Vilafranca in 1393-1411.

KEY WORDS:

Rural elites, credit market, tax system, municipal finances, conflicts, middle ages.

Introducció

Al tombant del segle XIV, els afers propis de la vida quotidiana de les comunitats rurals del nord del País Valencià estan en mans d'un reduït substrat de veïns que se situen al capdavant dels assumptes socials, polítics i econòmics. No es trac-

ta d'una situació nova, sorgida a les acaballes d'aquesta centúria, ja que el predomini de les elits rurals és ben present des d'unes poques dècades després de la conquesta del segle XIII.¹ Tanmateix, els seus perfils apareixen amb més nitidesa en la documentació a la fi del segle XIV. Les pràctiques familiars i matrimonials, els mecanismes de distinció social –com ara el luxe i l'ostentació, les actituds davant de la mort i la dedicació professional–, la intermediació que efectuen entre la comunitat i el senyor o el rei, així com el control quasi monopolístic de les magistratures municipals esdevenen els trets principals a l'hora d'identificar els notables locals en l'aspecte social i polític.²

En el vessant purament econòmic, se'ls distingeix perquè són grans propietaris de terres i fonamenten la seua riquesa en la possessió de nombrosos ramats, la comercialització de la llana i la participació activa en la draperia rural. És ben cert que l'especialització ramadera determina el caràcter de la petita explotació pagesa i les estratègies econòmiques dels prohoms des del mateix moment de la conquesta, però, amb la instal·lació de mercaders italians al nord de València durant les dues últimes dècades del segle XIV, s'intensifica la dedicació pecuària de les famílies camperoles, i els notables locals aprofiten les possibilitats d'enriquiment que ofereix el comerç de llana, fent d'intermediaris entre els petits ramaders i els agents estrangers.³ La introducció de la zona septentrional del país en els circuits comercials internacionals i l'empenta que proporciona el capital estranger dinamitzen els ritmes econòmics de les comarques dels Ports i el Maestrat i ofereixen enormes oportunitats d'enriquiment en un context fortament contradictori. En efecte, mentre que l'economia mostra una vitalitat exuberant en tots els seus aspectes, amb

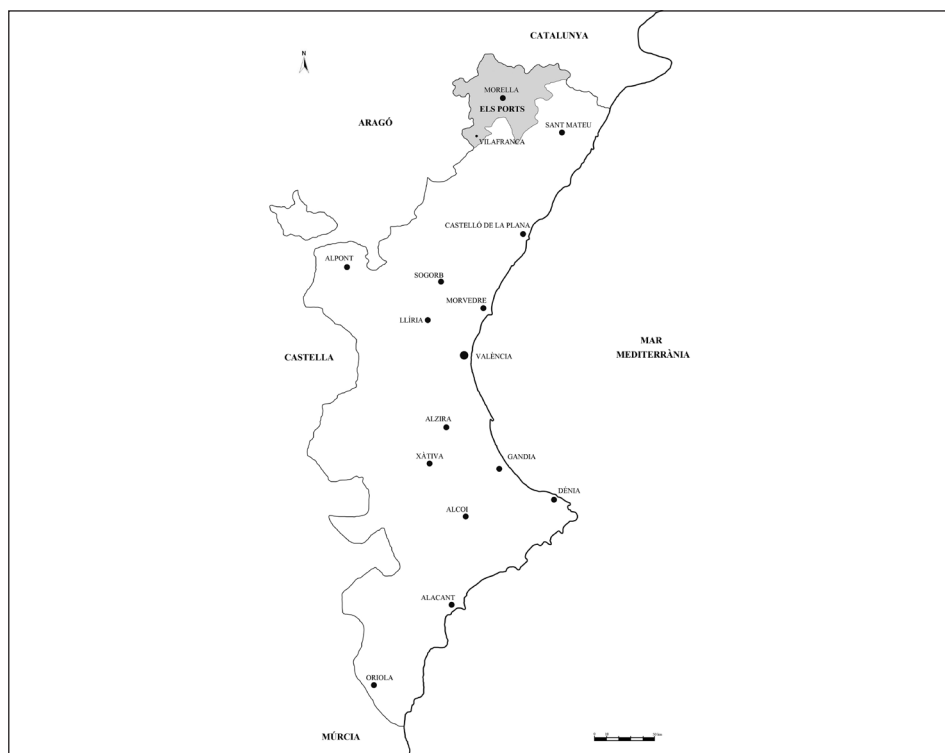
1. Si més no, la seua presència al capdavant del col·lectiu és ben perceptible a l'inici del segle XIV, quan la societat rural comença a assentar-se de manera definitiva després del llarg procés de colonització, com així s'insinua per al cas de les comarques septentrionals valencianes en E. GUINOT RODRÍGUEZ, «Oligarquías y clientelismo en las comunidades rurales del sur de la Corona de Aragón», *Hispania. Revista española de historia* 70, 2010, 409-430; i també en V. ROYO PÉREZ, *Vilafranca (1239-1412). Conflictes, mediacions de pau i arbitratges en una comunitat rural valenciana*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 2016, 89-107.

2. Unes característiques que foren posades en relleu als distints treballs recollits en F. MENANT i J. P. JESSENNE (ed.), *Les Élités rurales dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XXVIIe Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran (2005)*, Tolosa de Llenguadoc, Presses Universitaires du Mirail, 2007. Des d'aleshores, els trets esbossats en els diferents estudis han esdevingut la base sobre la qual s'han elaborat les recerques posteriors. Una síntesi bibliogràfica i metodològica sobre les elits rurals, en A. FURIÓ DIEGO, «Las elites rurales en la Europa medieval y moderna. Una aproximación de conjunto», dins A. RODRÍGUEZ LÓPEZ (ed.), *El lugar del campesino. En torno a la obra de Reyna Pastor*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, 391-421.

3. Així, doncs, s'ha de remarcar que l'especialització ramadera de les comarques septentrionals valencianes no és una conseqüència de la instal·lació dels mercaders italians a la fi del trescents, com s'ha defensat tradicionalment, sinó que la seua presència contribueix a dinamitzar l'activitat econòmica principal als Ports i el Maestrat, recolzant-se en l'estructura preexistent. Totes aquestes qüestions i la incidència de l'especialització ramadera en les estratègies econòmiques dels prohoms del nord del país, en V. ROYO PÉREZ, «Elits rurals i xarxes mercantils al nord del País Valencià baixmedieval. El comerç i la manufactura de la llana a Vilafranca (1393-1412)», *Recerques* 60, 2010, 25-56.

signes de creixement i d'acceleració, una successió de caresties i epidèmies assolien el nord de València des dels anys setanta del segle XIV.⁴ En conseqüència, mentre moltes famílies es desestructuren, perden les seues bases patrimonials i, finalment, emigren més al sud, una minoria aprofita l'existència d'una dinàmica economia de mercat a escala local i comarcal per diversificar les seues inversions i eixamplar les seues fonts de riquesa, participant de manera activa, entre molts altres sectors, en el mercat del crèdit i la gestió de les finances municipals.

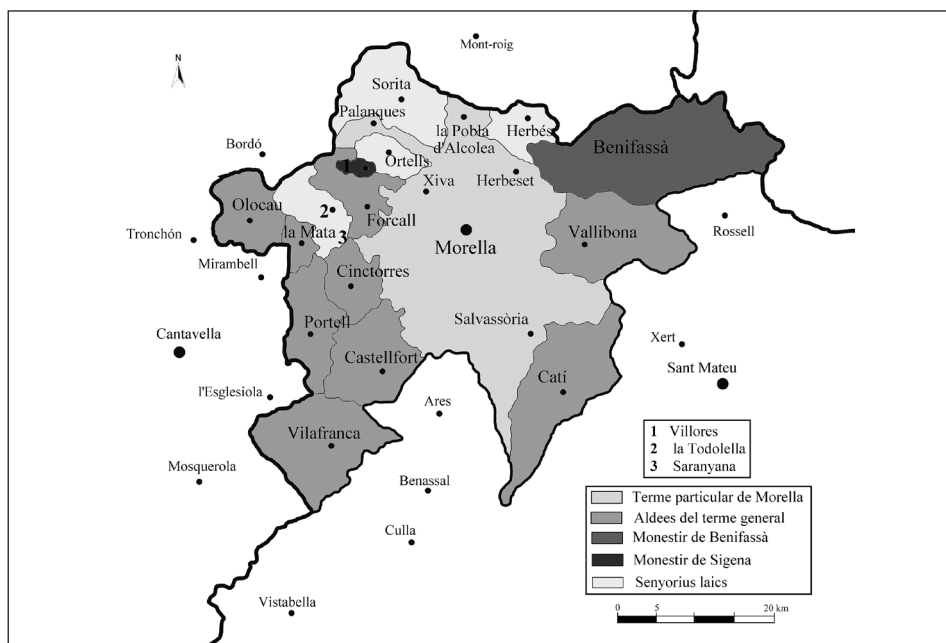
MAPA 1
El regne de València en el segle XIV

4. És possible copsar la vitalitat econòmica en els protocols notariais gràcies a les nombroses transaccions comercials, l'intercanvi actiu de terres i, com veurem de manera específica, el recurs habitual al crèdit. Una empenta econòmica que es tradueix també en una eclosió cultural que converteix els Ports i el Maestrat en bressol d'una escola pictòrica força reconeguda al principi del segle XV. Totes aquestes qüestions, en C. RABASSA I VAQUER, *Conjuntura econòmica i desenvolupament comercial als Ports de Morella segles XIV i XV*, tesi doctoral inèdita, València, Universitat de València, 1996; i ROYO, *Vilafranca (1239-1412)*..., 109-174. D'altra banda, sobre l'evolució demogràfica de les comarques septentrionals al llarg dels segles baixmedievals, E. GUINOT RODRÍGUEZ, «Demografia medieval del nord del País Valencià», dins C. PÉREZ APARICIO (ed.), *Estudis sobre la població del País Valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1988, I, 229-249.

En aquest cas, el camp d'observació escollit per copsar les estratègies econòmiques de les elits rurals, la seua implicació en els negocis crediticis i financers i les repercussions que això té en la política local ha estat el lloc de Vilafranca. Des de 1303, Vilafranca forma part de la comunitat d'aldees de Morella, una estructura territorial i política inserida en el patrimoni reial i organitzada al voltant de la vila, on la comunitat rural ocupa una posició secundària.⁵ Ja a la fi del segle XIV, el lloc té uns 130 focs i se situa al bell mig d'una xarxa de petits centres rurals amb una demografia força semblant, localitzats en un radi inferior als 30 quilòmetres de distància i repartits per la batlia de Cantavella, al regne d'Aragó, el terme general de Morella i el Maestrat.

MAPA 2
El terme general de Morella en el segle XIV

Malgrat que es troben sota la influència que exerceix la vila de Morella, s'articula una intensa mobilitat de mercaderies, diners i persones entre tots aquests

5. En aquesta estructura, els magistrats de Morella determinen les pautes polítiques, econòmiques i socials que regeixen no solament la vila i els altres pobles del seu terme particular, sinó també les aldees que en componen el terme general, és a dir, Forcall, Olocau, la Mata, Portell, Cincorres, Castellfort, Catí i Vallibona, a més de Vilafranca. Sobre la complexa articulació de la comunitat de la vila i les aldees, V. ROYO PÉREZ, «Los conflictos políticos en el norte del reino de Valencia. La lucha por el poder en la comunidad de Morella y sus aldeas (1292-1412)», *Roda da Fortuna. Revista Eletrônica sobre Antiguidade e Medieval* 2/1-1, 2013, 354-381.

centres menors que possibilita el desenvolupament d'un mercat comarcal dinàmic. En aquest escenari i gràcies a la seua posició geogràfica –a la cruïlla dels camins que uneixen les terres planes del Maestrat amb la muntanya de Terol–, Vilafranca esdevé un lloc que concentra els intercanvis de béns agraris i manufacturats, alhora que actua com un centre des d'on es redistribueixen capitals i excedents agropecuaris vers les comunitats rurals més petites i, fins i tot, les dues viles que encapçalen la xarxa comercial regional, Morella i Sant Mateu. Aquest paper de nus del mercat comarcal ofereix als membres de les famílies benestants del lloc un determinat espai d'actuació per dur a terme els seus negocis i eixamplar la seua influència a altres pobles propers.⁶

En efecte, la riquesa dels prohoms no es fonamenta solament en el patrimoni agrari, la possessió d'un gran nombre de caps de bestiar i la comercialització de la llana, sinó que, juntament amb aquestes activitats, estenen els seus tentacles a quasi tots els sectors del mercat i participen en tot un ventall de camps d'acció diversificats que els situen al capdavant de l'estructura econòmica local i comarcal. Així, doncs, les seues inversions també es dirigeixen al comerç de productes agrícoles i tèxtils, al mercat del crèdit –a través dels préstecs usuaris, dels censals privats i del deute públic– i a l'arrendament dels impostos reials i municipals.⁷ El mercat esdevé, en conseqüència, un espai preferent d'actuació dels membres de l'elit rural.⁸

Ara bé, malgrat la diversitat de fronts que caracteritzen el mercat i la consegüent participació dels prohoms, les seues inversions se centren preferentment en dos sectors: d'una banda, la manca de liquiditat de la pagesia genera una demanda crònica de petites quantitats de diners, satisfeta sovint per les aportacions monetàries de les elits rurals;⁹ de l'altra, els prohoms participen també, de manera habitual, en la gestió de la fiscalitat municipal, invertint capitals que queden fora de les possibilitats de la resta de llauradors i mantenint un control sobre la hisenda municipal que els permet de reproduir-ne el predomini econòmic i social.

Són aquests dos sectors, el mercat del crèdit i les finances municipals, els que constitueixen la base d'aquest estudi, el qual pretén analitzar les estratègies inversores i rendistes de les elits rurals de Vilafranca. Ara bé, a causa del volum d'infor-

6. Una anàlisi més detallada de la jerarquia a la comarca dels Ports i la situació de Vilafranca, en ROYO, *Vilafranca (1239-1412)*..., 109-174.

7. Una diversificació que, per exemple, també ha estat documentada entre els membres de les famílies benestants angleses, segons posa de manifest P. SCHOFIELD, «Stratégies économiques et sociales des élites rurales dans l'Angleterre médiévale», dins MENANT i JESSENNE (ed.), *Les Élités rurales dans l'Europe...*, 229-242.

8. Un estat de la qüestió entorn de la relació dels diversos estrats de la pagesia amb el mercat, en J. M. SALRACH I MARÈS, «Mercat i mercats», dins E. GIRALT RAVENTÓS (dir.), *Història agrària dels Països Catalans. Volum II. Edat mitjana*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, 2004, 395-432.

9. Es podria dir que, després de la tasca d'investigació duta a terme al llarg dels anys noranta del segle XX, el mercat del crèdit al món rural és un tema ja clàssic, en què destaquen els estudis recollits en M. BERTHE (ed.), *Endettement paysan et crédit rural dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XVIIe Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran (1995)*, Tolosa de Llenguadoc, Presses Universitaires du Mirail, 1998, que serveixen de punt de referència.

mació proporcionat per la documentació, el treball s'ha hagut d'emmarcar entre dues dates concretes, 1393 i 1411, i també s'ha hagut de restringir als protocols d'un únic notari, encara que al lloc en treballen quatre més durant aquests anys. Pel que fa a les dates, la primera és la de la instal·lació del notari Antoni Esquerdo a Vilafranca,¹⁰ i la segona assenyala el començament de la guerra civil que enfronta la vila de Morella i les aldees del seu terme general en el context de l'Interregne. La comarca dels Ports esdevé un dels focus més intensos de disputa entre urgellistes i trastamaristes de tota la Corona d'Aragó i, amb el conflicte bèl·lic en marxa, les estructures econòmiques es paralitzen i es distorsionen, així que el funcionament del mercat es veu greument alterat. A més, una vegada finalitza la guerra, la derrota de les aldees contra la vila de Morella representa l'inici d'una conjuntura fortament negativa per a tots els centres rurals de la regió, i açò determina un canvi profund en les estratègies dels prohoms dels pobles de la comarca.¹¹

Tot plegat, l'escenari de Vilafranca al tombant del segle XIV permet copsar els comportaments de les elits rurals en els sectors creditici i financer de l'economia local, que s'han de definir prèviament, ja que l'actuació dels prohoms s'hi ha d'adaptar a la força. Unes actituds que, lluny de ser homogènies, divergeixen molt entre uns notables locals i els altres. La conseqüència és el sorgiment d'una competència entre ells que, en última instància, genera greus enfrontaments entre els uns i els altres, desitjosos tots d'aprofitar les oportunitats d'enriquiment que ofereix un moment d'apogeu econòmic, amb fortes possibilitats d'ascens i promoció social en un àmbit netament rural.

Les característiques del mercat del crèdit

Lluny de l'ideal de l'autosuficiència, l'extensió superficial limitada, la fragmentació i la dispersió de les parcel·les que integren la petita explotació camperola en qüestionen la viabilitat i les possibilitats de manteniment i de reproducció.¹² Aquestes circumstàncies, juntament amb l'extracció senyorial i fiscal, condicionen el volum d'excedent agrari que les famílies poden reservar cada any per cobrir les necessitats de consum i empenyen els pagesos a recórrer habitualment al crèdit,

10. S'ha elegit aquest notari perquè, després d'instal·lar-s'hi, conserva una sèrie de protocols a l'Arxiu Històric Notarial de Morella (d'ara endavant, AHNM) que, amb només unes poques interrupcions, perdura almenys fins a 1428. Per tant, hi ha la possibilitat d'analitzar amb deteniment el comportament dels habitants del lloc amb relació al crèdit, ja que els registres dels altres quatre notaris només es conserven de manera parcial. A més, per la taula d'Esquerdo passen bona part dels prohoms per deixar constància dels seus actes, i el mateix notari sovint fa d'escrivà del justícia recollint documents que haurien de conservar-se en els llibres d'aquest oficial.

11. Els actes bèl·lics que protagonitzen la vila de Morella i les aldees del seu terme general en el context de l'Interregne, així com les repercussions que tingué la derrota dels centres rurals, en ROYO, *Vilafranca (1239-1412)*..., 155-174.

12. A. FURIÓ DIEGO, «Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media», dins R. PASTOR (ed.), *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1990, 305-328.

present de manera quotidiana en la societat rural en múltiples formes.¹³ Els llauradors incorporen cada vegada amb més força el càlcul a les seues estructures mentals i s'acostumen a gestionar les seues estratègies amb pautes purament econòmiques. Coneixen a la perfecció els instruments financers que tenen a l'abast i els utilitzen segons les necessitats pròpies de cada moment.

Així, doncs, davant de la manca de liquiditat que caracteritza les empreses domèstiques, els camperols recorren a les obligacions i les compres a terminis, un tipus de crèdit que se sol enregistrar en les actes del justícia i que, en el cas de Vilafranca, no ha arribat fins als nostres dies.¹⁴ En aquest crèdit per al consum, els pagesos també poden acudir als préstecs a interès, que solen ser a curt termini –a tornar abans d'un any– i amb un interès d'usura elevat, encara que encobert en les operacions.¹⁵ A Vilafranca, entre 1393 i 1411, es contracten 59 préstecs a interès en la taula del notari Antoni Esquerdo, que mobilitzen un total de 9.945 sous.

Ara bé, més enllà del recurs al crèdit per al consum, els pagesos amb unes bases patrimonials més sòlides també acudeixen al mercat per aconseguir capitals més elevats, destinats fonamentalment a ampliar l'explotació familiar i millorar les condicions econòmiques i socials. Superades les reticències religioses envers la usura a causa de la seua formulació jurídica, el censal permet a molts camperols dels sectors mitjans de la comunitat de reunir prou diners per dotar una filla, renovar l'utilatge agrícola i adquirir noves parcel·les en cas d'una bona oportunitat o la necessitat d'eixamplar el patrimoni familiar.¹⁶ Així, doncs, entre 1391 i 1411, es formalitzen davant d'Antoni Esquerdo 108 censals, que posen en el mercat un total de 90.660 sous. Aquestes quantitats fan palès que, més enllà del crèdit per al consum, hi ha una intensa circulació de capitals a petita escala que, en última instància, determina el funcionament de l'explotació camperola.

Confirma aquesta dinàmica mobilització de capitals una altra dada ben rellevant. En aquest context de tràfec de crèdits, fins i tot els reconeixements de deute tancats davant del notari esdevenen moneda de canvi per contractar noves opera-

13. Els diversos tipus de crèdit registrats en les fonts notariales, en A. FURIÓ DIEGO, «Le crédit dans les registres notariaux de la région de Valence au Bas Moyen Âge», *Mélanges de l'École Française de Rome* 117, 2005, 409-439.

14. Una anàlisi més detallada del crèdit per al consum, estudiat a partir de les obligacions dutes a terme davant del justícia local, en P. VICIANO NAVARRO, «Endeudarse para consumir e invertir. La función económica de las obligaciones en una villa rural valenciana (Castellón de la Plana en 1499)», *Historia Agraria* 61, 2013, 13-44.

15. A la ciutat de València, per exemple, l'interès exigit en aquest tipus de préstec oscil·lava entre el 10% i el 30% anual. J. V. GARCÍA MARSILLA, «Feudalisme i crèdit a l'Europa medieval», *Barcelona Quaderns d'Història*, 13 (M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ [coord.], *El món del crèdit a la Barcelona medieval*), 2007, 109-128.

16. Teniu més precisions sobre la formulació jurídica del censal en el treball ja clàssic d'A. GARCÍA SANZ, «El Censal», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* XXXVII, 1961, 281-310. Una visió més detallada de la incidència del censal en la societat rural valenciana, en A. FURIÓ DIEGO, «Crédito y endeudamiento: el censal en la sociedad rural valenciana (siglos XIV-XV)», dins E. SARASA SÁNCHEZ i E. SERRANO MARTÍN (ed.), *Señorío y feudalismo en la península Ibérica*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, 501-534.

cions en el mercat local i superar, així, la possible manca de liquiditat. Hi ha, doncs, un intercanvi intens dels títols de crèdit i, de fet, al llarg del període d'estudi, es produeixen un total de 95 traspassos i cessions de deutes establerts anteriorment, tot amb la finalitat d'aconseguir diners líquids en un moment determinat o resoldre altres compravendes sense comprometre l'estabilitat econòmica de l'empresa domèstica. Fet i fet, aquest quasi centenar d'operacions, que inclou censals i préstecs a interès, mobilitza un total de 14.279 sous.¹⁷

Tot plegat, en una vintena d'anys, es contracten 262 operacions creditícies únicament en la taula d'un notari, una xifra que encara podria augmentar fins al miler de contractes si tenim en compte que, durant aquest període, treballen quatre notaris més al lloc, i suposem que tots ells hagueren registrat un nombre similar d'operacions. Encara més, si sumem els capitals mobilitzats a través de les distintes formes de crèdit, la xifra assoleix els 114.884 sous. Amb aquests números al davant, es pot concloure que la societat rural viu immersa en el món del crèdit i el seu ús s'estén molt més enllà de les necessitats que determina estrictament el consum.

Les dades relatives al grau de participació dels llauradors i els capitals que sol·liciten en les diverses operacions serveixen per confirmar aquesta importància del crèdit en les estratègies econòmiques quotidianes de la pagesia. D'entrada, el mercat té un caràcter eminentment local, ja que el 69% dels creditors i el 82% dels deutors enregistrats en els protocols d'Antoni Esquerdo són veïns de Vilafranca, mentre que la resta provenen de l'entorn rural més proper.¹⁸ A més, tant l'oferta com la demanda de títols de crèdit és força atomitzada, perquè el 85% dels creditors i el 92% dels deutors només accedeixen al mercat per tancar entre una i tres operacions.

Un total de 63 individus participen des del costat de l'oferta. D'aquests, 40 contracten un únic crèdit, 10 en protagonitzen dos, uns altres 5 apareixen en tres i 3 més en cinc operacions, mentre que hi ha 5 creditors que estableixen, respectivament, sis, set, vuit, divuit i trenta-un préstecs. És a dir, el 85% dels creditors només cobreixen el 48% de les operacions, mentre que la resta –el 52% dels crèdits– està controlat per una minoria que només n'assoleix el 15%. Del costat de la demanda, s'han documentat 93 individus. D'aquests, només 57 sol·liciten un préstec, 25 en

17. La utilització dels deutes com a moneda de canvi en A. FURIÓ DIEGO i J. V. GARCÍA MARSILLA, «Espèces et créances en circulation: monnaie métallique et crédit comme monnaie dans la royaume de Valence vers 1300», dins M. BOURIN, F. MENANT i L. TO FIGUERAS (ed.), *Dynamiques du monde rural dans la conjoncture de 1300: échanges, prélèvements et consommation en Méditerranée occidentale*, Roma, Collection de l'École Française de Rome, 2014, 493-532.

18. Els forasters hi arriben fonamentalment de comunitats rurals situades en un radi inferior als 30 km, com ara Castellfort (3 creditors), Vistabella (2 creditors i 3 deutors), Mirambell (2 creditors i 1 deutor), Cantavella (2 creditors), Benassal (1 creditor i 6 deutors), Mosquerola (1 creditor i 2 deutors), La Iglesuela del Cid (4 deutors), Portell (3 deutors) i, sobretot, de la vila de Morella (10 creditors i 2 deutors). Vegeu el mapa 2. Acudeixen també a Vilafranca les universitats del Boi, Alcalà de Xivert i Traiguera, al Maestrat –les dues darreres, a més de 65 km de Vilafranca–, i Fortanete, a Aragó –a uns 40 km de Vilafranca–, per abastir-se de capitals, fet que testimonia les extenses xarxes ordides per un dels prohoms del lloc, com veurem en l'apartat següent.

demanen dos, 3 participen en tres operacions, 5 hi acudeixen en quatre ocasions, 2 ho fan cinc voltes i només un tanca vuit contractes.¹⁹

En consonància amb aquesta participació puntual, els capitals invertits en cadascuna de les operacions són més aviat modestes. Concretament, el 88% dels crèdits sol·licitats se situa habitualment per sota dels 300 sous, tant en els préstecs com en els censals. Ara bé, mentre que la meitat dels préstecs se situen per sota dels 100 sous, el 84% dels censals oscil·len entre els 100 i els 300 sous, és a dir, el preu de la majoria de les parcel·les de terra del terme, del dot de les filles dels camperols més humils i dels animals de treball, cosa que testimonia, per tant, com la pagesia fa servir aquesta mena de crèdit. Hi ha, però, diferències significatives entre els crèdits privats i els públics, perquè aquests darrers, sol·licitats per les comunitats rurals, oscil·len entre els 3.000 i els 4.000 sous.²⁰ Així, els censals contractats entre particulars en són 93 i mobilitzen un total de 24.860 sous, mentre que les universitats en carreguen 15 per un volum de 65.800 sous.²¹ A pesar d'aquesta divergència, si sumem el capital esmerçat en els diferents tipus de crèdit privat –censals, préstecs a interès i traspassos de deutes entre particulars–, s'assoleix la quantitat de 49.084 sous, de manera que cada any es mobilitza només al davant de la taula del notari Esquerdo una mitjana propera als 2.730 sous en el mercat dels diners. Es tracta d'una xifra gens menyspreable per a una comunitat rural de les dimensions de Vilafranca.²²

En relació estreta amb el volum dels capitals es determinen també les pensions que els deutors hauran de pagar anualment. Satisfets en un o dos terminis, normalment per Sant Joan, Santa Maria d'agost i Sant Miquel, el pagament del 95% dels censos s'estableix en espècie i, encara més, la major part se situen entre les dues fanèques –pensió corresponent a un capital de 100 sous– i el cafís de forment –el cens més habitual en un crèdit de 300 sous. Ben mirat, només s'estableixen en moneda les pensions que han de pagar les universitats –les quals superen amb escreix els 250 sous, amb uns interessos habituals del 6,66%– i alguns pocs crèdits privats que serveixen de referència.

19. Es tracta d'una estructura semblant a la descrita per a altres comunitats rurals del país, com ara Sueca. Vegeu A. FURIÓ DIEGO, J. V. GARCÍA MARSILLA, A. J. MIRA JÓDAR, S. VERCHER LLETÍ i P. VICIANO NAVARRO, «Endeutament i morositat en una comunitat rural. El censal a Sueca a finals del segle XV», *Actes de la V Assemblea d'Història de la Ribera*, Almussafes, Ajuntament d'Almussafes, 1993, 119-165.

20. Xifres properes a les invertides pels prohoms de Castelló en el deute públic emès per la vila, però lluny encara dels 10.000 sous que solien aportar els creditors de la ciutat de València a aquesta mateixa vila. Vegeu P. VICIANO NAVARRO, «Ingrés i despesa d'una vila valenciana del Quatre-cents. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* LXVI, 1990, 635-664.

21. Per qüestions lògiques, la universitat més activa és la de Vilafranca, que carrega 9 censals per un valor de 44.400 sous. Acudeixen també al lloc les autoritats de Morella, Fortanete, el Boi, Traiguera i Alcalà de Xivert per manllevar un total de 21.400 sous.

22. Aquesta quantitat supera amb escreix la quantitat de diners recollida en la col·lecta anual de les cises, que se situa entre els 1.450 i els 1.600 sous, fet que testimonia la importància que assoleix el crèdit en el funcionament de l'economia local. Teniu les xifres referides a les cises en la nota 48.

L'octubre de 1407, Joan Siurana ven una pensió de 22 sous, 6 diners a Antoni Centelles menor, per un capital de 300 sous, amb un interès, per tant, del 7,3%.²³ Segons aquesta operació, el valor del cafís de forment a l'hora d'establir les pensions dels censals se situaria entre els 19 i els 24 sous, és a dir, per sota del preu del mercat, ja que durant aquests anys el preu mitjà del cafís de forment és de 33 sous.²⁴ D'aquesta manera, els crèdits assoleixen uns interessos que oscil·len entre el 6,66% i el 8,33%, perquè si prenem la xifra de 33 sous com a preu mitjà per cafís, les pensions tindrien un interès de l'11%, un valor gens habitual en aquesta mena de crèdits.²⁵

Resulta també molt il·lustratiu el préstec establert entre Sanxo Santguillem, veí de Portell i habitant de La Iglesuela del Cid, i Ramon Tous, de Vilafranca, per entendre la lògica que regeix l'establiment dels interessos pagats en espècie. El crèdit és de 300 sous de capital i es tanca el mes d'abril de 1396, amb el compromís de Sanxo de lliurar un cafís de forment a la festa de Sant Miquel vinent; 100 sous i un altre cafís de forment a la festa de Sant Miquel de 1397; 100 sous i quatre faneques de forment a la festa de Sant Miquel de 1398; i uns altres 100 sous i dues faneques de forment a la festa de Sant Miquel de 1399. Per tant, l'interès del préstec monetari és de tres cafissos de forment.²⁶

Fet i fet, som al davant d'una particularitat que contribueix a distingir el lloc de Vilafranca –i, possiblement, també les altres comunitats de la comarca– de la resta de centres rurals i urbans del País Valencià estudiats amb relació al mercat del crèdit. Fins al moment, no s'ha detectat cap cas en què quasi totes les pensions dels censals contractats en un mateix espai i en una cronologia específica es paguen en espècie. Si bé és cert que n'hi ha exemples arreu del país, es tracta de casos minoritaris i molt puntuals, perquè a les viles i als llocs el fet més habitual es estipular el lliurament dels censos en moneda.²⁷ Tanmateix, aquesta característica de Vilafranca posa de manifest l'existència d'una clara intenció especulativa dels prohoms que més inverteixen en el mercat del crèdit.

23. AHNM, núm. 84 (23 d'octubre de 1407).

24. V. ROYO PÉREZ, *Estratègies econòmiques i reproducció social del camperolat valencià. Les elitis rurals de Vilafranca al tombant del segle XIV*, treball d'investigació inèdit, València, Universitat de València, 2009, 125.

25. Ara bé, segurament el valor del cafís de forment amb relació a les pensions dels censals estava regulat en els establiments de la vila de Morella i les aldees, ja que en el recull de les ordenances fet el 1530, en la rubrica 35, titulada «Dells cens del forment ab carta de gràcia com se deuen pagar», s'especifica que els creditors «lo dit cens fan o faran pagar en forment o en dinés a rahó de XXX sous per cafís». S'observa, però, l'augment del preu dels diners entre les dues dates, separades per més d'un segle de diferència. Vegeu E. GUINOT RODRÍGUEZ (ed.), *Establiments municipals del Maestrat, els Ports de Morella i Llucena (segles XIV-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006, 476.

26. AHNM, núm. 73 (10 d'abril de 1396).

27. Així es posa de manifest per a les zones rurals i urbanes del país. Vegeu, entre d'altres, FURIÓ *et al.*, «Endeutament i morositat...», 144-146; i també FURIÓ, «Crédito y endeudamiento...», 501-534.

TAULA 1
Equivalència de les pensions pagades en espècie

<i>Capital</i>	<i>Pensió</i>	<i>Interès</i>	<i>Nombre de censals</i>
75 sous	1 faneca		1
88 sous	5 quartals		1
90 sous	7 quartals		2
100 sous	2 faneques		4
	6 quartals		5
	3 barcelles		1
110 sous	2 faneques		1
150 sous	3 faneques		16
175 sous	3 faneques i mitja		1
200 sous	4 faneques		17
	5 faneques		1
	1 cafís		2
220 sous	14 sous, 8 diners	6,66%	1
	4 faneques		1
250 sous	5 faneques		2
280 sous	18 sous	6,66%	1
	1 cafís		1
300 sous	1 cafís		24
	23 sous		1
	22 sous, 8 diners	7,3%	1
	7 faneques		1
330 sous	1 cafís		2
400 sous	8 faneques		3
	1 cafís		1
580 sous, 6 diners	2 cafissos		1
600 sous	2 cafissos		1
	10 faneques		1
1.000 sous	83 sous, 4 diners	8,3%	1
2.200 sous	5 cafissos i 3 faneques		1

Amb la participació en aquest sector de l'economia local, tenen com a objectiu últim reunir de manera periòdica reserves de cereals destinades a suplir les possibles mancances de l'explotació domèstica en un mal any i, sobretot, a ser reintroduïdes de nou al mercat. Gràcies a l'exigència de cobrar els censos en espècie, les elits rurals s'apropien d'un excedent en un moment en què el preu dels cereals és baix –l'estiu– i el tornen a introduir al mercat quan apareixen signes de fretura i, per tant, el valor del producte s'ha disparat. Els prohoms aprofiten, doncs, la manca de liquiditat dels veïns per obtenir un excedent de cereals que n'ha de garantir el predomini en diversos sectors del mercat local i, gràcies a això, també aconseguixen consolidar els vincles de dependència que ordeixen amb la resta de camperols del lloc i els forasters.

D'altra banda, l'estacionalitat de les operacions també testimonia que el recurs al crèdit està lligat a les necessitats puntuals i les estratègies inversores de deutors i creditors. D'aquesta manera, les contractacions augmenten durant els mesos de tardor i hivern, el període en què es concentren el 78% dels crèdits, concretament entre el setembre i el març. En canvi, el nombre d'operacions en el mercat del crèdit davalla fins a les quotes més baixes entre els mesos de maig i agost. Aquests fenòmens ajuden a pensar que l'endeutament no respon solament a les pautes que determina el cicle agrícola, sinó que les seues motivacions van més enllà de les necessitats del crèdit per al consum de la pagesia.²⁸

Ara bé, això no vol dir que ambdós factors no tinguin una certa incidència en el funcionament del mercat del crèdit, com posa de manifest el recurs als préstecs d'un any a l'altre. Malgrat que les diferències en la distribució anual no són gaire significatives, és possible distingir un cert augment de les contractacions durant els períodes de crisi frumentària. De fet, s'hi comptabilitza una mitjana de 5 préstecs anuals, però el nombre d'operacions es duplica els anys de caresties a causa de l'endeutament privat i també públic, com ocorre el 1400-1401, 1406-1407 i 1409, quan es tanquen entre 9 i 11 crèdits cada any.²⁹ Així, doncs, ens adonem que hi ha un mercat del crèdit marcat per les diverses circumstàncies que determinen el funcionament de les empreses camperoles en tots els sentits. En conseqüència, les inversions dels prohoms s'han d'adaptar a la força a aquestes pautes que imposa una demanda fonamentalment pagesa.

Les estratègies inversores dels prohoms en el mercat del crèdit

Amb aquest ventall de possibilitats, l'estratègia d'inversió dels notables locals troba en el mercat del crèdit una sortida complementària a les altres fonts d'in-

28. La distribució mensual dels crèdits és la següent: gener (11), febrer (8), març (11), abril (8), maig (4), juny (7), juliol (2), agost (5), setembre (14), octubre (24), novembre (14) i desembre (8).

29. El nombre de carregaments anual és: 1391 (3), 1392 (2), 1393 (3), 1394 (6), 1395 (3), 1396 (3), 1397 (6), 1398 (2), 1400 (9), 1401 (11), 1402 (5), 1403 (2), 1404 (3), 1405 (7), 1406 (10), 1407 (9), 1408 (8), 1409 (11) i 1410 (4). La identificació dels anys esmentats més amunt com a èpoques de carestia, en ROYO, *Vilafranca (1239-1412)*..., 162-163.

gressos i, de fet, hi destinen una bona part dels recursos monetaris que obtenen per altres vies. A banda de les aparicions esporàdiques d'un bon nombre de veïns de Vilafranca i altres forasters que troben en el crèdit censalista un bon mecanisme per invertir determinades sumes monetàries i aconseguir una font de renda quasi permanent, l'oferta de capitals prové majoritàriament de les bosses d'un grup reduït de prohoms. Així, doncs, entre Berenguer Centelles i el seu fill Antoni, Miquel Esquerdo, Antoni Florenç i Joan Alamany controlen el 39% dels crèdits contractats davant d'Antoni Esquerdo entre 1391 i 1411, mentre que només representen el 10% dels creditors.³⁰

Ara bé, no obstant aquest predomini, les motivacions de cadascun d'ells a l'hora de participar en el mercat del crèdit i la procedència dels capitals esmerçats disten de ser uniformes. D'una banda, Joan Alamany i Antoni Florenç combinen la possessió de patrimonis territorials importants amb una participació certament activa en el comerç de la llana i de draps, però la seua riquesa, el coneixement del mercat local i comarcal i, per tant, les possibilitats d'inversió de capitals en el crèdit censalista provenen fonamentalment de la seua participació en les gestió de la fiscalitat municipal i l'arrendament dels monopolis que depenen directament del Consell.³¹ Per la seua banda, Alamany inverteix un total de 378 sous en un préstec a interès i dos censals que anualment li proporcionen una renda d'un cafís de forment, mentre que Florenç esmerça 1.157 sous en tres préstecs i uns altres tres censals, i recull anualment dos cafissos i mig de cereal per les pensions.

L'estratègia d'Antoni Centelles menor és sensiblement diferent. El segon fill de Berenguer no encapçala l'empresa familiar fins que el pare mor el 1404, i aleshores és quan intervé més decididament en el mercat del crèdit. De fet, no hi participa de manera directa fins al 1406, quan Marc Riber li ven una pensió censal d'un cafís de forment per 300 sous, que carrega sobre un mas que té en emfiteusi del mateix Antoni.³² El 1407, Joan Siurana, veí de Cervera, li ven una pensió de 22 sous, 6 diners també per 300 sous, després de no pagar-li durant alguns anys el cens establert sobre un mas que el pare li havia cedit en emfiteusi, i els últims dies de 1409 Pere Camús li carrega una pensió de cinc cafissos i tres faneques de forment, atès que no li pot pagar dins del termini establert els 2.200 sous en què s'havia estipulat la venda de l'hostal d'En Cabestany.³³ Centelles aprofita, per tant, la insolvència dels emfiteutes i d'altres pagesos per acon-

30. Berenguer Centelles és el titular de 31 crèdits; Miquel Esquerdo, de 18; Antoni Florenç, de 6; Antoni Centelles menor, de 5; i Joan Alamany, de 3.

31. De fet, Florenç és peïter en quatre ocasions, arrenda les cises del lloc dos anys més i la taverna durant un any, mentre que Alamany recull la peita dues vegades, és ciser en una ocasió i arrenda també el forn durant un any. Vegeu la seua implicació en les finances municipals en l'apartat següent. Sobre la seua participació en l'arrendament dels monopolis que depenen del Consell, com ara el forn, vegeu V. ROYO PÉREZ, «Las industrias rurales en Vilafranca al final de la Edad Media», dins C. VILLANUEVA MORTE *et al.* (ed.), *Nuevas investigaciones de Jóvenes Medievistas. Lorca, 2010*, Múrcia, Ediciones de la Universidad de Murcia, 2013, 193-208.

32. AHNM, núm. 82 (18 de setembre de 1406).

33. AHNM, núm. 84 (23 d'octubre de 1407) i núm. 87 (30 de, desembre de 1409).

seguir unes rendes que completen les pensions rebudes del pare en herència, i una altra de dos cafissos i dues faneques de forment que el 1404 li havia cedit la mare després de bescanviar una casa del patrimoni familiar per establir-hi la seva residència de vídua.³⁴

El llaurador Miquel Esquerdo segueix una trajectòria semblant. A banda dels quatre préstecs a interès que fa per un valor total de 347 sous i tres cessions més que aconsegueix per 85 sous, aprofita la insolvència dels seus deutors per incorporar-hi la percepció de diverses rendes que arriben als dos cafissos de forment anuals, i que es carreguen sobre terres que passen al seu domini directe mentre els tinents no paguen la carta de gràcia establerta. Esquerdo inicia la cursa creditícia l'octubre de 1402, quan compra als majorals de la confraria de Santa Maria la Major de Vilafranca una pensió de tres faneques de forment per valor de 150 sous, procedent d'una altra de dos cafissos i cinc quartals que percep la confraria d'un veí del lloc.³⁵ A partir d'aquest moment, Miquel es decanta clarament per l'estratègia rendista i, només entre 1402 i 1410, esmerça cap a 2.270 sous en el crèdit censalista, que li proporcionen quasi vuit cafissos de forment a l'any en concepte de pensions. Una xifra que completa entre 1407 i 1408 amb l'adquisició de quatre pensions censals d'uns altres creditors, les quals sumen quasi quatre cafissos de forment i assolixen un valor de 700 sous.³⁶ Tot plegat, Miquel Esquerdo dirigeix una bona part de les seues inversions al crèdit censalista a la recerca de rendes i, així, esdevé el segon creditor més potent de tota la comunitat, només superat en volum de negoci i també de clientela per Berenguer Centelles.

Aquest prohóm pertany a una de les famílies tradicionals de Vilafranca, assentada al lloc almenys des de la darrera dècada del segle XIII. Si bé és cert que els membres d'aquest llinatge romanen en una posició secundària dins del grup de prohoms locals, a partir de l'últim quart del segle XIV el destí de la família canvia per sempre més. El pare de Berenguer, amb el mateix nom, és un dels primers agents locals que negocia de manera habitual amb els mercaders italians que co-

34. La cessió de la mare, en AHNM, núm. 79 (30 d'agost de 1404). A banda d'això, Antoni Florenç, un paraire de Mirambell i un carreter de Portell li cedeixen tres préstecs més per valor de 678 sous a causa de diversos deutes establerts per la venda a la menuda de llana i draps. AHNM, núm. 107 (21 de gener de 1403), núm. 85 (29 de gener de 1408) i núm. 86 (29 d'abril de 1409). Així mateix, l'octubre de 1406, un veí de Vilafranca compra a Antoni els drets sobre un reconeixement de deute de 893 sous, 6 diners que ha de rebre d'un altre camperol del lloc, encara que desconeixem l'origen d'aquest préstec. AHNM, núm. 82 (12 d'octubre de 1406).

35. AHNM, núm. 77 (29 d'octubre de 1402).

36. El febrer de 1407, un sabater de Morella traspasa a Esquerdo una pensió d'un cafís de forment per 300 sous que fins al moment li pagava un veí de Vilafranca; el mes de juliol d'aquest any, són els majorals de la confraria de Santa Maria la Major i el ferrer Aparici Ivanyes, tutor dels seus néts, els que li venen dues pensions, una de tres faneques per 150 sous i una altra de set quartals per 90 sous; mentre que, ja el 1408, Simó i Martí Ortí traspassen a Miquel una pensió d'un cafís de forment per 200 sous, que originalment carregà Pere Pasqual a Tomàs d'Artusa el 1376. AHNM, núm. 84 (20 de febrer de 1407; 5 de juliol de 1407, i 11 de juliol de 1407) i núm. 85 (1408, novembre, 23).

mencen a arribar a les comarques dels Ports i el Maestrat a la recerca de llana, i això li reporta uns beneficis que el situen al capdavant de l'estructura econòmica local. El seu fill Berenguer hereta i n'amplia els negocis amb els mercaders italians, i aquest comerç de la llana, juntament amb l'extens patrimoni agrari que posseeix la família i l'especulació amb cereals, proporciona al prohoms ingents quantitats de diners, que inverteix en el mercat del crèdit. Fet i fet, a causa d'aquesta estratègia mercantil, Berenguer Centelles ja no apareix a les fonts com un simple llaurador, sinó que s'hi fa referència amb l'apel·latiu de «mercator».³⁷

Tenint aquestes bases econòmiques, Centelles consolida la seua riquesa amb una espectacular inversió en el mercat del crèdit, perquè entre 1388 i 1404 esmerça almenys 29.680 sous, 6 diners en censals i 985 sous, 6 diners més en préstecs a interès.³⁸ En conjunt, aquest prohoms protagonitza vint-i-set carregaments de censals, en compra sis més a tercers i fa també quatre préstecs a interès. La major part li proporcionen anualment quasi vint cafissos de forment –l'equivalent al consum anual de deu persones que, en cas de vendre's al mercat local, haurien superat amb escreix el mig miler de sous–, mentre percep també altres pensions pagades en moneda que assoleixen els 1.472 sous, 4 diners.³⁹ En conseqüència, Centelles reuneix cada any importants reserves de cereals que introdueix novament al mercat per satisfer la demanda crònica dels llauradors més humils i, sobretot, està en disposició de dur a terme operacions fortament especulatives en els anys de carestia del principi del segle XV.

A més, arran de la seua solvència econòmica, aquests anys esdevé el creditor no sols de nombrosos deutors privats, sinó també de diverses universitats. L'octubre de 1400, els jurats de Fortanete, a Aragó, li venen una pensió de 247 sous, 6 diners per preu de 3.300 sous –interès del 7,3%–, lluida per les autoritats d'aquest

37. Aquest apel·latiu apareix en AHNM, núm. 28 (15 d'octubre de 1383); núm. 32 (26 de gener de 1389) i núm. 59 (15 de setembre de 1391). Això a banda, al tombant dels segles XIV i XV, Berenguer reuneix un patrimoni format almenys per quatre masos –un sota domini directe de la confraria de Santa Maria la Major de Vilafranca i els altres tres cedits pel mercader en emfiteusi a altres tinentes–, tres trossos de terra, dos ferreginals, dos horts i dues cases, valorat tot almenys en 12.000 sous. Tèniu més precisions sobre la trajectòria d'aquest destacat prohoms vilafranquí en ROYO, *Vilafranca (1239-1412)*..., 577-595.

38. Unes xifres que superen àmpliament les inversions fetes per un llaurador ric com Francesc Agramunt a la vila de Castelló entre els anys trenta i seixanta del segle XV. Vegeu P. VICIANO NAVARRO, «Francesc Agramunt, un home de vila», dins R. NARBONA VIZCAÍNO *et al.*, *L'univers dels proboms. (Perfils socials a la València baix-medieval)*, València, Tres i Quatre, 1995, 175-215. Una visió més detallada de les inversions fetes en el mercat del crèdit pels integrants dels distints sectors socials, en J. V. GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia bajomedieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002.

39. La quantitat de forment que consumeix una persona adulta al llarg d'un any ha estat estimada en dos cafissos (un cafís equival a 201 litres). C. LALIENA CORBERA, *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Terol, 1987, 60. Com s'ha dit, el preu mitjà del cafís de forment durant aquests anys és de 33 sous. Vegeu la nota 25.

lloc aragonès el gener de 1402.⁴⁰ Ja el 1401, Berenguer carrega dues pensions de 200 sous cadascuna per un capital de 8.200 sous a la universitat del Boi i una altra de 275 sous per valor de 3.300 sous als jurats de Traiguera; i el 1402, ven una pensió de 225 sous a les autoritats d'Alcalà de Xivert per 3.000 sous més, tots tres llocs del Maestrat.⁴¹ Tot plegat, entre 1400 i 1402, inverteix un total de 19.281 sous entre títols de crèdit privats i públics –és a dir, el 64% del capital total esmerçat en quasi una vintena d'anys–, que li proporcionen anualment 700 sous, dos cafissos i quatre faneques de forment en concepte de pensions i que testimonien la potència financera del prohoms vilafranquí.

El mercader té un radi d'actuació que supera l'espai estrictament local i, a banda de les operacions tancades amb les universitats forasteres, estén la xarxa creditícia als pobles de l'entorn més immediat, tant del regne d'Aragó –cas de Fortanete, La Iglesuela del Cid i Mosquerola–, com dels Ports i el Maestrat –Portell i Benassal, bàsicament.⁴² En canvi, la resta de prohoms que intervenen de manera més decidida en la inversió creditícia es limiten a satisfer les demandes de la clientela local. Tots els deutors de Joan Alamany, Antoni Florenç i Antoni Centelles menor són de Vilafranca, i només Miquel Esquardo tanca dues operacions creditícies amb dos deutors de Vistabella. El seu espai d'actuació, doncs, respon a les característiques pròpies del mercat del crèdit.

D'altra banda, hi ha determinats sectors que escapen a les possibilitats d'inversió dels prohoms locals. En efecte, pocs veïns estan en disposició d'oferir els capitals necessaris per cobrir les emissions de deute públic de la universitat, de manera que les autoritats locals han de recórrer als inversors forasters, especialment de la vila de Morella.⁴³ Només Berenguer Centelles i Jaume Martí apareixen com a

40. AHNM, núm. 75 (8 de desembre de 1400).

41. Totes amb un interès del 8,3%. AHNM, núm. 76 (24 d'agost de 1401 i 30 d'agost de 1401) i núm. 77 (6 d'abril de 1402). Anteriorment, Berenguer havia estat creditor de la universitat de Morella, ja que a la primeria de la dècada dels anys noranta del segle XIV els jurats de la vila li vengueren una pensió censal de 300 sous per un capital de 3.600 sous. AHNM, núm. 69 (29 de juny de 1394). Fins i tot abans, el 1388, Centelles havia venut una altra pensió de 300 sous per 3.600 sous a la universitat de Vilafranca, traspassada el 1394 a Domingo Allepús, quitador dels deutes designat pel Consell del lloc. AHNM, núm. 69 (24 de setembre de 1394).

42. Els crèdits tancats amb veïns forasters representen el 19% de les seues inversions, sense comptar els préstecs fets a les diverses universitats i un altre censal venut a Joan Siurana, veí de Cervera que s'instal·la a Vilafranca per treballar terres del mateix Centelles. La resta, l'altre 62% dels clients de Berenguer, són tots veïns de Vilafranca.

43. Els veïns del centre de mercat més gran de la comarca, la vila de Morella, controlen el 7% del volum total del negoci creditici a Vilafranca. Els prestadors del centre urbà estenen les xarxes clientelars a tot arreu de l'espai rural circumdant i, en conseqüència, deu creditors de Morella inverteixen 4.197 sous en deu préstecs i censals més contractats amb llauradors de Vilafranca, que fan afluir els diners i, sobretot, la producció agrària vers la vila. Tanmateix, a Vilafranca la presència de creditors urbans, en aquest cas de Morella, no assoleix les quotes descrites per al cas de Sueca, una petita comunitat de la Ribera del Xúquer on el 20% dels censalistes són de la ciutat de València. FURIÓ *et al.*, «Endeutament i morositat...», 142.

creditors de la universitat de Vilafranca al principi dels anys noranta del segle XIV, concretament amb dos censals de 3.600 sous cadascun. Tanmateix, per completar «la proferta del passatge de Cerdanya o de Cicília» sol·licitada per Pere el Cerimoniós feia algunes dècades i superar les crisis frumentàries que assoten la comarca des dels anys setanta d'aquesta centúria, els consellers de Vilafranca han de manllavar un total de 35.300 sous de tres mercaders i una vídua morellans, un veí de Xodos i un altre de Castellfort.⁴⁴

Novament es produeixen inversions forasteres entre 1401 i 1402. Aquests anys, les autoritats locals acudeixen a un parell de Morella i a un altre prohoms de Castellfort per manllavar un total de 9.500 sous i abastir de forment el lloc.⁴⁵ Es tracta, tanmateix, d'una estratègia política i econòmica ben calculada. Feia anys que alguns prohoms de Vilafranca s'enfrontaven amb Berenguer Centelles, decidit a no contribuir en les impositcions fiscals del lloc. El conflicte s'agreuja el 1402 i, mentre Centelles presta diners i ven forment a universitats forasteres, el Consell del lloc recorre a creditors de Morella i de les altres aldees per abastir-se de capitals i de cereal.⁴⁶ En efecte, els prohoms controlen la política local a través de les distintes magistratures que ocupen i, gràcies a açò, coneixen a la perfecció el funcionament de la hisenda municipal. Així, doncs, malgrat no poder participar en l'adquisició de deute públic, estan en disposició de gestionar els recursos econòmics de la universitat, que constitueixen un altre front d'inversió ben suculent.

El negoci de la fiscalitat municipal

La participació en els diversos sectors de mercat forneix de diners líquids els prohoms, que sovint els reinverteixen en la gestió de la fiscalitat, un dels negocis més lucratius per a un sector concret de la comunitat, a través de la recaptació dels impostos municipals. En un intent d'optimitzar els recursos fiscals, des de la tercera dècada del segle XIV, la Corona delega en les autoritats municipals la capacitat d'engregar els mecanismes necessaris per abastir la caixa comunal i dirigir la política econòmica de la universitat. L'elit que controla el govern local aprofita aquesta delegació per consolidar-se institucionalment i desviar en benefici propi o de la

44. Hi ha un recull de tots aquests censals en AHNM, núm. 71 (17 de maig de 1395). De la mateixa manera, els prohoms d'altres comunitats veïnes tampoc no estan en disposició de satisfer les necessitats comunals. És el cas de Culla, ja que les autoritats d'aquest lloc del Maestrat també han de recórrer a creditors forasters, fonamentalment de Morella, per cobrir les urgències monetàries dels primers anys del segle XV. V. ROYO PÉREZ, «La economía municipal de una comunidad rural valenciana. El lloc de Culla (1398-1407)», dins J. F. JIMÉNEZ ALCÁZAR *et al.* (ed.), *Actas del IV Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas. Lorca, 2008*, Múrcia, 2009, 203-218.

45. AHNM, núm. 76 (16 d'octubre de 1401) i núm. 77 (25 d'abril de 1402).

46. Vegeu amb més detall aquest enfrontament en l'últim apartat; i la política d'abastiment frumentari de la universitat en els anys de carestia, en ROYO, *Estratègies econòmiques...*, 126-132.

comunitat una part dels ingressos municipals, recollits fonamentalment a través de tres instruments fiscals, com són l'impost directe i indirecte i el deute públic. A més, el sistema emprat en les hisendes públiques valencianes és arrendar la recaptació de les cises –impost indirecte, que grava fonamentalment el pa, la carn i el vi– al millor postor i lliurar la responsabilitat de recollir la peita –impost directe, que es paga de manera proporcional a la riquesa moble i immoble de cada contribuent– mitjançant una subhasta al veí que es compromet a fer la col·lecta a canvi d'un salari més baix que la resta, en comptes de deixar la tasca en mans dels jurats elegits anualment.⁴⁷

D'entrada, el negoci resulta molt atractiu, però no està obert a tothom. Els arrendataris de l'impost indirecte han d'esmerçar grans capitals, de manera que el municipi els exigeix garanties sòlides per avalar la inversió, aspectes que limiten la gestió de l'impost a la minoria de veïns que disposen de patrimonis sanejats i capitals líquids, a més de les relacions que els permeten presentar fiadors solvents. L'octubre de 1393, els jurats de Vilafranca, «de volentat e consentiment del dit Consell, *facta legitima substatione*», venen les cises del pa, de la civada, del vi i de la carn per 1.489 sous a Miquel Esquerdo –el qual presenta com a fermaça el mercader Antoni Vernet–, i ja l'any següent, els jurats en fan la venda per 1.610 sous a Antoni Centelles menor amb l'assegurança del seu oncle Antoni Centelles major.⁴⁸

La recaptació de les cises queda en mans d'uns pocs mercaders, paraires, notaris i llauradors benestants que coneixen a la perfecció tots els detalls del mercat local i tenen certa capacitat comptable i tècnica per fer la col·lecta. D'aquesta manera, entre 1393 i 1410, només onze veïns accedeixen a l'arrendament de les cises del lloc, cinc dels quals –el 45%– ho fan dues vegades o més i, per tant, controlen el 69% de les cessions. Es tracta de Bartomeu de l'Onso, que arrenda les impositcions municipals quatre anys; Antoni Centelles menor, que ho fa en tres ocasions; i Miquel Esquerdo, Domingo Ubac i Antoni Florenç, que hi accedeixen dues vegades cadascun.⁴⁹ No obstant la posició econòmica privilegiada d'aquests personatges i la seua solvència, les dificultats per recollir l'impost i el volum que assoleix l'arrendament, situat entre els 1.450 i 1.600 sous, fa que en el 45% dels casos s'associen dos veïns per assegurar la col·lecta i compartir els riscos de la inversió.

47. La construcció del sistema fiscal al regne de València en època medieval, en J. HINOJOSA MONTALVO, «Finanzas y fiscalidad de las ciudades valencianas», dins *Finanzas y fiscalidad municipal*, Àvila, Fundación Sánchez Albornoz, 1997, 303-324; i A. J. MIRA JÓDAR i P. VICIANO NAVARRO, «La construcció d'un sistema fiscal: municipis i impost al País Valencià (segles XIII-XIV)», *Revista d'Història Medieval* 7, 1996, 135-148. L'estructura fiscal d'una petita comunitat rural del nord de València amb unes dimensions semblants a Vilafranca, en ROYO, «La economía municipal...», 203-218.

48. AHNM, núm. 68 (28 d'octubre de 1393) i núm. 69 (14 d'octubre de 1394).

49. Els altres veïns que arrenden només una vegada les cises municipals són: el notari Sanxo Sanç, Joan Alamany, el carnisser Garcia Ortí, Domingo Vasselga, Domingo Centelles i Antoni Centelles major.

De la mateixa manera, el càrrec de peiter tampoc no està a l'abast de qualsevol veí. La complexitat de la col·lecta exigeix uns mínims coneixements comptables i, a més, el peiter ha d'estar avalat pel patrimoni i pels fiadors, així que la nòmina de veïns que assumeixen la responsabilitat de la col·lecta té una estructura força semblat a la de les cises. Entre 1385 i 1411, només accedeixen al càrrec dinou veïns, un 37% dels quals l'exerceixen entre dues i quatre ocasions i, per tant, ocupen el 57% de les magistratures. Fins i tot, alguns dels membres de l'elit s'especialitzen en la gestió dels impostos municipals, ja que participen en l'arrendament de les cises i també fan de peiters, com és el cas d'Antoni Florenç, Antoni Centelles major, Joan Alamany i Domingo Centelles. Encapçala la nòmina de peiters Florenç, el qual exerceix el càrrec en quatre exercicis fiscals –concretament, 1392-1393, 1395-1396, 1396-1397 i 1406-1407–, a més d'Antoni Centelles major, Joan Alamany, Joan Martí, Miquel Escala, Domingo Centelles i el notari Jaume Roig, els quals es comprometen dues vegades cadascun a fer la col·lecta de la peita.⁵⁰

TAULA 2
Nòmina de peiters i pressió fiscal

<i>Any</i>	<i>Peiter</i>	<i>Taxa (per lliura)</i>
1385-1386	Domingo Centelles	6 sous
1386-1397	Joan Martí	8 sous
1387-1388	Simó Ortí	8 sous
	Simó Ortí	8 diners
1388-1389	Joan Martí	12 sous
1389-1390	Bartomeu Cardells	6 sous
1390-1391	Jaume Marí	6 sous
	Jaume Marí	13 diners
1391-1392	Bartomeu Sala	8 sous
	Pasqual Manxó	2 sous
1392-1393	Antoni Florenç	9 sous
		3 sous
1393-1394	Pere Colom	9 sous
		3 sous, 6 diners

50. Els altres veïns que es fan càrrec de la feina només en una ocasió són: Pere Miralles, Pere Colom, el carnisser Simó Ortí, Pasqual Manxó, Pasqual Ametla, Manuel Torres, Joan Saera, Jaume Marí, el sabater Jaume Descamps, Bartomeu Sala, Bartomeu Cardells i el paraire Antoni Cabestany. Vegeu la taula 2.

<i>Any</i>	<i>Peiter</i>	<i>Taxa (per lliura)</i>
1394-1395	Domingo Centelles	
	Pere Colom	
1395-1396	Antoni Florenç	12 sous, 6 diners
1396-1397	Antoni Florenç	12 sous
1397-1398	Antoni Centelles major	12 sous
1398-1399	Antoni Centelles major	12 sous, 6 diners
1399-1400	Jaume Roig	4 sous
1400-1401	Miquel Escala	8 sous
1401-1402	Joan Alamany	4 sous, 6 diners
1402-1403	Joan Alamany	12 diners
1403-1404	Antoni Cabestany	4 sous
1404-1405	Miquel Escala	
1405-1406	Pere Miralles	
1406-1407	Manuel Torres i Antoni Florenç	
1407-1408	Joan Saera	
1408-1409	Jaume Roig	
1409-1410	Pasqual Ametla	
1410-1411	Jaume Descamps	

La col·lecta s'adjudicava a un veí amb solvència econòmica i també tècnica, que es comprometia a efectuar-la a canvi d'un salari menor que la resta. Malauradament, només coneixem la retribució que rebé Pere Colom el 1394-1395 per exercir aquest càrrec. El novembre de 1394, els jurats del lloc, «fetes subastacions, segons és acostumat, en públich enquant, [...] com no trobassen qui tan bon mercat nos face de plegar aquelles», designen peiter el ramader Pere Colom, «qui-s offerís plegar les dites peytes [...] per preu de DCC sous».⁵¹ Així, doncs, la retribució del peiter, més que pel risc de la inversió, es justifica per l'eficàcia de la seua gestió. Tot i això, l'operació pot resultar catastròfica per al col·lector, perquè ha d'afrontar els pagaments que li encarreguen les autoritats locals amb uns ingressos que po-

51. AHNM, núm. 69 (13 de novembre de 1394). Una quantitat que, d'altra banda, està molt lluny del centenar de sous que reben els peiters de Culla i els més de 2.000 sous que perceben els de la vila de Castelló durant aquests mateixos anys, testimoni també de la jerarquia establerta entre les tres comunitats. Vegeu el cas de Culla en ROYO, «La economía municipal...», 218; i el de la vila de la Plana, en P. VICIANO NAVARRO, *Regir la cosa pública. Proboms i poder local a la vila de Castelló (segles XIV-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, 336.

den ser insuficients. D'aquesta manera, els jurats de 1394 designen peiter Pere Colom amb la condició que destine...

[...] la peyta imposada l'any present a IX sous per lliura per fer paga a-n Domingo Allepuç e a-n Berenguer Siurana dels XII^m sous que lo dit Consell los ha a donar cascun any a cert temps per la quitació dels deutes del dit Consell per aquells fahedora [...]

... en tres terminis, un per Sant Miquel, un altre a la festa de la Candelera i l'altre el primer dia del mes de juny. Així mateix, el jurats també li «donen a plegar la peyta imposada a III sous, VI diners per lliura», amb la finalitat de cobrir els 600 sous que anualment paguen de pensió als hereus d'Andreu Borrell, veí de Castellfort, els 906 sous de «la peyta de la senyora reyna» i 237 sous més de la pensió de «Ledors, de Morella», a més del cens que satisfà la universitat pel forn i «ço que-n vingue a pagar a Vilafrancha de les missions comunes» i dels «murs de Morella» al jurat «caxoner» de la vila.⁵²

D'altra banda, en cas que la recaptació siga inferior a la prevista o no la puga efectuar dins els terminis establerts, el peiter ha de justificar ell mateix les mancances i, al capdavant, respondre de la gestió amb el seu patrimoni i els dels seus fiadors. L'octubre de 1394, els justícia, els jurats i els consellers de Vilafranca insten un manament executori contra Antoni Florenç perquè encara no ha satisfet els 4.000 sous de la segona col·lecta de la peita de 1392-1393, encara que finalment l'antic peiter aconsegueix un guiatge reial que en retarda l'execució fins a la propera festa de Sant Andreu. Ja el maig de 1395, Pasqual Colom i Pere Salvador menor, els fiadors de Florenç, es comprometen a lliurar els 967 sous, 6 diners que encara resten per pagar a Domingo Allepús, quitador dels deutes del Consell.⁵³

La complexitat de la recaptació de l'impost i la manca de liquiditat permanent dels llauradors dificulten sovint que els col·lectors finalitzen puntualment la seua gestió, de manera que les autoritats estipulen uns terminis perquè els peiters puguin exigir els deutes dels morosos més enllà del període legal de l'exercici del càrrec.⁵⁴ Cal afegir-hi la successió de males collites i epidèmies al llarg de la segona meitat del segle XIV, que es reproduïxen de manera cíclica cada set o vuit anys, agreugen la insolvència dels contribuents i sovint fan que els peiters no puguin justificar els comptes davant de les autoritats fins a uns anys després d'acabat el

52. AHNM, núm. 69 (13 de novembre de 1394). L'estructura fiscal de la batlia de Morella i la posició que ocupen la vila, Vilafranca i la resta d'aldees, en RABASSA, *Conjuntura econòmica...*, I, 247-347.

53. AHNM, núm. 69 (22 d'octubre de 1394) i núm. 71 (16 de maig de 1395).

54. Tot i això, els membres del Consell també són sabedors del zel dels peiters per finalitzar la col·lecta al més prompte possible a fi d'evitar execucions en els seus propis béns. Per aquesta raó, el 1394, els jurats estableixen que el «peyter no face ni pugue fer execució en los béns de algun vehí ni hereter [...] tro que sien passats dos mesos après que haurà feta l'altra paga de la terça o la devie haver feta», i deixen un marge de mig any als contribuents per poder satisfer les càrregues veïnals. AHNM, núm. 69 (13 de novembre de 1394).

termini legal de la col·lecta. Així mateix, la universitat arrossega un endeutament creixent a causa dels préstecs i els donatius que sol·licità la Corona per costejar la ja llunyana guerra amb Castella i, sobretot, pels alts costos de la batalla legal que les aldees mantenen contra la vila de Morella durant tot el tres-cents, aspectes que, tots plegats, comprometen seriosament la solvència econòmica de la universitat i ofeguen les finances municipals.

En conseqüència, entre 1385 i 1394, la pressió fiscal sobre els contribuents arriba a quotes alarmants –la taxa se situa entre els 6 i els 12 sous per lliura peitera– per poder pagar les pensions dels censals, i açò causa greus problemes de liquiditat que, en última instància, es troben al darrere de la tardança de Florenç per efectuar el pagament corresponent a la col·lecta de 1392-1393 fins a ben entrat 1395.⁵⁵ Una situació que s'agreuja amb les caresties de 1401 i 1402 i fa que el pagament de la peita corresponent a aquest segon any encara estiga pendent el 1408.⁵⁶ En aquest context, és necessari prendre polítiques d'ajust molt estrictes per fer reeixir l'economia local, i açò exigeix posar fi a la situació de privilegi de què gaudeixen les principals fortunes del lloc. El conflicte entre uns prohoms i els altres és cosa feta.

Els conflictes fiscals entre les elits rurals

A grans trets, els prohoms es distingeixen de la resta de llauradors del lloc perquè disposen d'un patrimoni agrari força extens, posseeixen també un bon nombre de caps de bestiar i, a més del comerç de tota mena de productes, s'especialitzen a invertir en el mercat del crèdit, tant en petits deutors com en les universitats de la comarca, segons s'ha assenyalat més amunt. La seua riquesa, doncs, es fonamenta en béns mobles i immobles que són gravats de manera insistent per les autoritats locals i açò els obliga a satisfer importants quantitats de diners en concepte de peita cada any, especialment en les conjuntures de dificultats que se succeeixen al llarg de la segona meitat del segle XIV. Per fugir d'aquestes imposicions oneroses, els integrants de l'elit rural posen en pràctica diversos mecanismes que tenen una relació estreta amb el domini que exerceixen dels càrrecs del govern local.

D'entrada, solen deixar de pagar la peita quan consideren que els pagaments que han d'escometre esdevenen desproporcionats, i açò, evidentment, genera conflictes continuats amb els peiters i, sobretot, amb els jurats.⁵⁷ Ara bé, a la fi del se-

55. Vegeu les taxes per a la imposició de la peita en la taula 2. Un for que, d'altra banda, està molt lluny de la taxa de 3 sous per lliura peitera que els prohoms de Culla estableixen en l'exercici de 1405-1406 a causa de la pressió exercida per les demandes del mestre de Montesa i de la Corona. ROYO, «La economía municipal...», 207.

56. El setembre de 1408, Domingo Vaselga, «quitator onerum et ceterorum debitorum loci predicti», signa als jurats de Vilafranca una àpoca de 201 sous, 6 diners que encara restaven a pagar de la col·lecta de la peita corresponent a l'any de la «Nativitate Domini M^oCCCCII^o» qui finivit anno tertio». AHNM, núm. 85 (13 de setembre de 1408).

57. Els conflictes per la contribució fiscal dels prohoms vilafranquins apareixen ja en la dècada dels anys quaranta del segle XIV, un dels contextos més complexos en tot el tres-cents a

gle XIV, determinats prohoms aprofiten la posició de privilegi en la comunitat i decideixen fer pressió en les autoritats locals a través d'una altra estratègia força eficient. Abans que res, el dit mecanisme consisteix a desaveïnar-se del lloc, de manera que es deixa de contribuir en les imposicions locals com ho fan la resta de veïns. Amb la fugida d'aquesta important font d'ingressos per a la caixa municipal, al cap d'uns anys els altres veïns rics que ocupen les magistratures locals transigeixen amb les demandes dels seus col·legues i accepten que tornen a fer-se veïns del lloc a canvi de reduir la seua base imposable mitjançant l'establiment d'un pacte que, a més, fixa la quantitat per la qual han de tributar a la comunitat, segurament per sota del valor real del patrimoni. Si bé és cert que aquesta pràctica ja s'havia utilitzat a mitjan del tres-cents per altres prohoms vilafranquins, el seu ús s'estén de manera majoritària a la fi de la centúria i, novament, n'és Berenguer Centelles el màxim exponent. El 1380, el mercader decideix posar rumb a Mirambell sense negociar amb els jurats la resolució dels deutes que tenia amb la universitat i, en conseqüència, apareix el primer conflicte amb les autoritats locals.⁵⁸

El motiu de l'enfrontament és ben evident, almenys per a Pere Roig i Antoni Vernet, els dos jurats, que reconeixen haver iniciat una causa contra Centelles «per rahon de les peytes que lo Consell demanave ésser degudes fer [*per*] lo dit Berenguer del temps a ençà que lo dit Berenguer Centelles se féu vehí de Mirambell». Comptat i debatut, Centelles s'havia aveïnat a aquest lloc aragonès i havia deixat de pagar la peita pels béns mobles que posseïa a Vilafranca. Desatenent les opcions que els ofereix la justícia ordinària, ambdues parts decideixen solucionar el contenciós per la via arbitral i, en conseqüència, escullen com a mediadors Pere Salvador i Berenguer Centelles major, pare del litigant.⁵⁹ Tanmateix, sembla que el procediment arbitral no segueix el seu curs, perquè no se n'ha conservat la sentència que hi hauria d'haver posat fi ni tampoc no n'hi ha cap notícia en les escriptures posteriors. En aquest context, és possible que els contendents signen un acord per tancar el contenciós després de l'obertura del procediment arbitral, però tampoc no ha arribat fins als nostres dies.

Siga d'una manera o d'una altra, allò que resta clar és que, en aquest moment, l'estratègia de Berenguer Centelles ha estat efectiva i, ben mirat, surt beneficiat del

causa de l'aparició de diverses caresties i el primer brot de pesta, que posen en dubte la dinàmica expansiva anterior. Des d'aleshores, els enfrontaments entre els jurats i els veïns rics són constants, sobretot en les èpoques de més fretura, com ara la dècada dels anys setanta i a la fi del segle, com s'analitzarà tot seguit. Es pot consultar aquest esclat de conflictivitat en ROYO, *Vilafranca (1239-1412)*..., 497-607.

58. La conflictivitat entorn de la contribució fiscal de les elits ja s'havia detectat al camp castellà. M. ASENJO GONZÁLEZ, «“Labradores ricos”: Nacimiento de una oligarquía rural en la Segovia del siglo XV», dins *En la España Medieval (Estudios dedicados al profesor don Ángel Ferrer)*, D 4, Madrid, 1984, 63-86. Vegeu també les mesures de pressió dutes a terme pel Consell de la vila de Castelló entre els sectors privilegiats per fer-los contribuir en la peita, que forçaren els emfiteutes a no satisfer els censos que anualment els havien de lliurar per les cases i les terres, en VICIANO, *Regir la cosa pública*..., 340-342.

59. AHNM, núm. 26 (8 de gener de 1380).

conflicte amb les autoritats locals. A pesar de les dificultats econòmiques que travessa la hisenda municipal i les polítiques d'ajust econòmic que prenen els diversos equips de govern per fer reeixir l'economia local a la fi del segle XIV, Centelles obté una posició de privilegi que li permet tornar a residir a Vilafranca en condicions molt avantatjoses. Després del periple a Mirambell, el 1387 «se apactà [...] ab lo Consell» de Vilafranca per aveïnar-se al lloc almenys «per VIII anys» i satisfer durant aquest temps les peïtes corresponents per «XXV lliures de moble», segurament molt per sota del seu valor real.⁶⁰

Aquest any, són jurats del lloc Francesc Torres, persona molt propera a la família Centelles, i Domingo Coll, que ja havia conclòs un pacte similar amb les autoritats locals feia uns anys.⁶¹ Segons exposen alguns anys més tard, quan són requerits en la causa que manté la universitat amb Centelles, tots dos decidiren proposar aquest pacte al mercader amb l'objectiu que «lo dit en Berenguer tornàs al dit loch e peytàs e contribuís en aquell». A causa de la fugida selectiva d'algunes fortunes per la pressió fiscal que suporta la universitat, les autoritats locals accepten pactar amb els titulars l'establiment d'una quota de contribució fixa en la peïta del lloc i l'exempció de pagar les càrregues més oneroses, és a dir, les que van destinades a reduir l'endeutament municipal. Ara bé, la consecució d'aquests avantatges fiscals no posa fi a les exigències dels prohoms més poderosos, que continuen aplicant mesures de força per rebaixar encara més la seua contribució.

De fet, a pesar de la posició de privilegi que havia aconseguit amb aquest primer pacte, Berenguer Centelles no en respectà el termini i...

[...] se'n partí e-s desveïnà del dit loch una e dues vegades, la una al loch de Mirambell e l'altra a la vila de Morella, [...] per stoldre e stalviar sos béns dels grans càrrechs e peytes que eren en lo dit loch o per ço qui a ell plagué [...]

..., postil·len els jurats.⁶² Berenguer deixà també de pagar la contribució dels exercicis fiscals de 1392-1393 i 1393-1394, al·legant que la universitat li devia «alqu-

60. Les condicions d'aquest pacte en AHNM, núm. 69 (15 de febrer de 1394).

61. El 1384, els jurats signen una composició amb Domingo Coll i pacten que l'antic habitant de Vilafranca, ara aveïnat a València, pagarà d'ara endavant una quantitat fixa de 100 sous anuals per raó de «peitis et compoto ab ipsis factis de bonis mobilibus ratione vicinitatis quam feci in dicta civitate». Encara més, estableixen que el dit Coll haurà de lliurar aquests diners a Peronella, filla de «magistri Petri Ros, [...] pro scensu furni dicti loci». Amb això, els magistrats es garanteixen almenys el pagament d'una certa quantitat de diners –segurament, molt per sota de la que hauria de lliurar si es taxaren tots els béns– i, de passada, s'estalvien un viatge a la capital del regne per satisfer el cens del forn. El pacte, en AHNM, núm. 28 (30 de setembre de 1384).

62. El 1383 i el 1389, Berenguer Centelles apareix com a «mercatori, vicini ville Morelle». Ja el 15 de setembre de 1391, el prohom és present a Vilafranca, al davant de la taula del notari Sanxo Sanç, en concret, on tanca una operació i és identificat com a «vicinus Morelle». Aquest és un bon testimoni de la pràctica seguida pel mercader, perquè situa la residència fiscal a Mirambell i Morella, respectivament, però manté els negocis i és present de manera habitual a Vilafran-

nes quantitats per rahó de diverses jornals per ell fets, [...] axí en missatgeries com en procurar lo dit loch».

Arran d'aquesta situació, les autoritats decideixen denunciar Centelles davant de la cort de la Governació, el tribunal superior de justícia del regne, i sol·liciten que condemnen el mercader a pagar la peita corresponent, a aveïnar-se de nou al lloc i, cosa que és més important, que se li impose una pena de 1.000 sous per desaveïnar-se del lloc sense resoldre els deutes amb el Consell, com estipulen els establiments municipals. Tanmateix, a pesar de la posició de força de Centelles i la denúncia de la universitat davant del tribunal reial, les parts decideixen solucionar el contenciós a través d'un arbitratge, i hi escolleixen com a mediadors Juan de Urraca, de Cantavella, i Bartomeu Bonfill, de Vilafranca.⁶³ Finalment, els àrbitres commuten la quantitat deguda per Berenguer en concepte de peita pels salaris corresponents als treballs fets pel mercader en servei de la comunitat, però no donen solució a la demanda feta pel Consell d'imposar la pena de 1.000 sous a Berenguer per desaveïnar-se del lloc i trameten tota la documentació a Pere Tallada, doctor en lleis de la vila de Morella, perquè ho resolga ell.⁶⁴

L'estratègia de Berenguer ha estat plenament efectiva. Després assabentar-se de la sentència, el mercader s'aveïna de nou a Vilafranca almenys per vuit anys, però ara s'estableix que només «sie tengut pagar e contribuir en lo dit loch per XX lliures de moble en totes e sengles deutes, peytes e càrrechs reals e vehinals, exceptat en la peyta de la quitació d'en Allepuç».⁶⁵ És a dir, ha aconseguit reduir la base imposable sobre la qual haurà de contribuir en les càrregues veïnals i, a més, queda exempt de participar en la col·lecta més onerosa de les dues que els peïters de Vilafranca efectuen anualment, concretament en la col·lecta destinada a quitar els censals del lloc, amb taxes properes als 12 sous per lliura peïtera (vegeu la taula 2).

La consecució d'aquesta situació de privilegi i els negocis que manté al lloc empenyen Berenguer a romandre a Vilafranca fins a 1402, i sembla que les disputes amb les autoritats locals desapareixen, almenys fins a 1401. L'estiu d'aquest any i a causa de la greu carestia que assota tot el nord del regne, els nous jurats –a l'elecció dels quals s'havia oposat Centelles– prohibeixen al prohoms de vendre

ca. Els tres casos, en AHNM, núm. 28 (15 d'octubre de 1383), núm. 32 (26 de gener de 1389) i núm. 59 (15 de setembre de 1391).

63. Aquesta alternança entre la institució arbitral i la justícia ordinària, mecanismes que són emprats de manera alternativa i complementària, és habitual entre tots els sectors socials a les comarques dels Ports i el Maestrat des de l'endemà mateix de la conquesta amb la finalitat de tancar els contenciosos de la manera més avantatjosa als interessos propis. Així es posa de manifest en V. ROYO PÉREZ, *La construcció i la definició de la societat rural en el regne de València. Conflictes, mediacions de pau i arbitratges en les comarques dels Ports i el Maestrat (1232-1412)*, tesi doctoral inèdita, Universitat Jaume I, 2015.

64. Una de les raons que al·leguen els àrbitres per no posar fi al contenciós és que la seua tasca ha estat sotmesa durant aquest temps «al tracte del veynat». AHNM, núm. 69 (15 de febrer de 1394).

65. AHNM, núm. 69 (14 de març de 1394).

cereals al lloc, per posar fi a les operacions especulatives que havia protagonitzat en els mesos anteriors. Privat d'un dels seus negocis principals, el comerç de productes agraris, i finalitzat el termini estipulat en el contracte de 1394, Berenguer canvia novament de residència i s'aveïna a Portell el maig de 1402. Uns dies després, presenta el document preceptiu a les autoritats locals i es mostra disposat a resoldre els deutes pendents amb la universitat, encara que exigeix als jurats que no el facen contribuir en les càrregues comunals, ja que ell ja no és veí del lloc.⁶⁶

Els jurats n'accepten la partida, però el seu principal rival a Vilafranca, el prohoms Bartomeu Bonfill, que fa un parell d'anys que pugna obertament amb Centelles pel control de la universitat, no està disposat a deixar-lo escapar i, des de l'escó de conseller, aconseguix que el justícia Pere Gavaldà intervinga en l'assumpte per posar fi a l'actitud irreverent del prohoms. Fet i fet, el magistrat municipal segueix les indicacions de Bonfill i ordena al saig l'«obriment del graner [de Berenguer Centelles] e la execució [...] de certa quantitat de forment».⁶⁷ Un cop dut a terme el segrest, Berenguer adreça una demanda contra la universitat a la cort de la Governació de València, en què al·lega que l'execució és injusta i que havia deixat de pagar l'impost perquè anava destinat a quitar els deutes del Consell –contribució de la qual estava exempt– i la mateixa universitat li devia 60 florins més per un préstec que li féu el 1397.

Malgrat la demanda interposada davant del tribunal reial, la disputa es resol per mitjà d'un arbitratge d'Antoni Mir i Antoni Centelles major, que hi intervenen com a mediadors. El ballester i el germà de Berenguer finalment es pronuncien a favor del mercader i estableixen que Pere Gavaldà ha de tornar-li els tres cafissos, dues faneques i tres almuds de forment segrestats i també commuten els 155 sous, 4 diners que Berenguer deu a la universitat en concepte de peita pels 149 sous, 10 diners que el Consell li ha de lliurar arran dels interessos del préstec fet anteriorment, a més de pagar-li al més prompte possible els 20 florins que encara deuen al mercader.⁶⁸ En plena guerra amb el seu rival Bartomeu Bonfill i amb els prohoms del seu bàndol –que ostenten els càrrecs de direcció comunitària– per l'elecció dels nous jurats, la prohibició de vendre cereals i les mesures de pressió fiscal, Berenguer Centelles decideix no tornar mai més a Vilafranca. A pesar de sortir victoriós en aquest últim enfrontament i mantenir tots els negocis al lloc, el ric mercader mor el 1404 sent veí de Portell.

A causa de la crisi frumentària i financera dels últims anys del segle XIV, el justícia, els jurats i els consellers extremen el control sobre les contribucions dels prohoms, tant locals com forasters, els quals inicien demandes semblants a les efectuades per Berenguer Centelles. Pere de Brusca, de Morella, Guillem Salvador, de Mirambell, i els vilafranquins Antoni Florenç i Pere i Pasqual Colom esdevenen l'objectiu del zel dels peiters, que els fan contribuir en despeses comunals de les

66. AHNM, núm. 33 (17 de juny de 1402).

67. AHNM, núm. 107 (28 de desembre de 1402).

68. AHNM, núm. 107 (6 de febrer de 1403). La quantitat de forment segrestada del graner de Centelles ascendeix als 680 litres, cosa que testimonia el potencial econòmic del mercader.

quals, en principi, estan exempts. Es podria pensar que es tracta de disputes aïllades entre els notables locals i les autoritats municipals, però aquesta escomesa dels jurats i el justícia de Vilafranca contra els cinc prohoms s'insereix en la pugna que mantenen la facció de Berenguer Centelles i la de Bartomeu Bonfill pel control de la política local. Fet i fet, Brusca, Salvador, Colom i Florenç són alguns dels membres més destacats del bàndol que encapçala Berenguer Centelles i, en conseqüència, també sofreixen els atacs i la pressió dels integrants del grup dirigit per Bartomeu Bonfill.

Després de les denúncies pertinents per part dels jurats i de segrestar certes quantitats de forment del graner de Pere de Brusca, l'agost de 1401, el dit Bonfill i el notari Sanxo Sanç, àrbitres elegits per resoldre la causa suscitada entre aquests prohoms i el Consell de Vilafranca, condemnen per sentència la universitat a tornar a Pere de Brusca i Guillem Salvador una part de les peites pagades des de 1398, amb la qual cosa donen validesa a l'exempció aconseguida anys enrere per no contribuir en «la quitació del censal de n'Allepuç». D'altra banda, com ja havien fet el mateix Bonfill i Urraca en l'assumpte de Centelles, deixen en mans de Pere Arnau, savi en dret de Forcall, la resolució dels casos de Florenç i els germans Colom.⁶⁹

La promulgació d'aquesta sentència no evita, doncs, que Pere Gavalrà, justícia el 1402, pugui continuar la política agressiva que havia emprès contra Berenguer Centelles, sempre a instància de Bartomeu Bonfill, perquè el conflicte no havia estat resolt. Açò suscita la protesta de Pasqual Colom davant el seu lloctinent, Francesc Torres, «com lo dit en Pere [Gavalrà] se n'hagués aportats del seu mas tres cafissos *triticum* sens alguna causa justa, que ell non sab». Torres li respon «que son principal ho sabie, que ell no, e que n demanàs a ell», i aleshores Pasqual persevera en la seua demanda:

[...] com moltes vegades fos vengut a cort per demanar les dites coses e lo dit en Pere Gavalrà, justícia, *ex causa* no vulgué aturar en cort ni en vila, ans lexe lochtinent per dilatar al dit en Pasqual e fer-lo messionejar e vexar aquell de [...] e treballs.⁷⁰

Una agressivitat que, segurament, és al darrere del desaveïnament del lloc d'Antoni Florenç.

Aquest hostaler de Vilafranca decideix fer la guerra pel seu propi compte i pren mesures més radicals que les dels seus col·legues, ja que la via arbitral no li ha reportat les solucions esperades. El febrer de 1402, abans de la represa dels con-

69. AHNM, núm. 76 (28 d'agost de 1401, agost, 28).

70. Significativament, un dels dos testimonis de la protesta feta per Pasqual Colom és Berenguer Centelles. AHNM, núm. 77 (4 de setembre de 1402). El mateix Berenguer, el 15 de novembre d'aquest any, protesta també «contra Pere Gavalrà, *ut supra*», dient que el justícia «el fa hie anar derrere ell suplicant e ploran-li», exigint-li «que li fes justícia de les dites coses e altres», i al·legant que «no u volie fer». En aquesta ocasió, els testimonis són el mateix Pasqual Colom, Pasqual Manxó i Jaume Centelles. AHNM, núm. 77 (15 de novembre de 1402, novembre, 15).

flictives amb la resta de prohoms, Florenç presenta davant del justícia i els jurats de Vilafranca la carta d'aveïnament al lloc d'Onda i, amb açò, pretén estalviar-se bona part dels problemes que tenen els altres notables locals.⁷¹ Immediatament després, com farà Berenguer Centelles a la fi de 1402, l'hostaler inicia un plet en la cort de la Governació i, el juny d'aquest any, el lloctinent del governador al nord del riu Uixò es dirigeix als jurats de Vilafranca per obligar-los a pagar a Florenç les despeses originades en el manteniment del litigi.⁷² Aquest fet indica que la resolució de la causa ha estat favorable a Florenç, perquè normalment són els perdedors dels plets els que han d'assumir el pagament de les messions. La resolució del litigi posa en evidència els abusos comesos per les autoritats locals deleroses de fer contribuir els veïns més rics en les càrregues fiscals i, amb això, perjudicar-ne els interessos particulars des dels òrgans de govern de la comunitat.

Finalitzats aquests problemes, Florenç torna al poble uns quants anys després, quan la situació sembla més calmada, i reprèn els negocis habituals. Després dels moments més crítics i mort ja Berenguer Centelles el 1404, el bàndol encapçalat per Bartomeu Bonfill assumeix de manera progressiva les regnes de l'administració municipal i, amb això, la pressió fiscal sobre les principals fortunes del lloc sembla relaxar-se. Fet i fet, les demandes de la resta de prohoms també desapareixen i, a poc a poc, tots i cadascun d'ells s'integren en els estaments de poder que s'articulen a recer de la facció que ha aconseguit el control del govern local. Així, doncs, s'instaura un nou context de tranquil·litat, que només trencarà l'esclat de la guerra civil de l'Interregne.⁷³

En tot aquest panorama de confrontació que s'origina en els moments més crítics del canvi de centúria, els notables locals més poderosos disposen de mecanismes força eficients per intentar transformar el joc de forces existent en l'escenari local o, ben al contrari, mantenir la seua posició de privilegi. Per una banda, quan sorgeix un enfrontament, solen recórrer als arbitratges, perquè aquesta pràctica de resolució dels conflictes els permet escollir mediadors afins a les seues posicions que negociaran en nom seu i que, en última instància, intentaran obtenir sortides favorables als seus interessos. Per l'altra, gràcies a les xarxes clientelars teixides amb les operacions econòmiques i els vincles familiars, al cap de pocs anys els mateixos prohoms que han estat perseguits accedeixen als càrrecs de govern local i, així, posen fi a les polítiques fiscals estrictes o, millor dit, dirigeixen les mesures d'ajust econòmic envers altres sectors.⁷⁴ Tot plegat, aquestes lluites entre els pro-

71. AHNM, núm. 77 (27 de febrer de 1402, febrer, 27).

72. AHNM, núm. 33 (17 de juny de 1402).

73. Teniu més precisions sobre aquest context de conflicte permanent entre els bàndols locals al tombant dels segles XIV i XV en ROYO, *Vilafranca (1239-1412)*..., 541-607.

74. Un bon exemple el forneixen els prohoms de la vila de Castelló en diferents moments del segle XV, quan prenen diferents mesures d'ajust econòmic que no posen fi a l'endeutament del municipi –més aviat al contrari, no deixen d'augmentar-lo– a causa de les lluites d'interessos suscitées al si del Consell i que, finalment, provoquen la intervenció de la Corona i un canvi en el règim polític del municipi. VICIANO, *Regir la cosa pública*..., 235-260. Una situació semblant es produeix a la vila de Borriana, encara que ací la intervenció reial no modifica el sistema polític

homs serveixen per esclarir la jerarquia existent, no solament entre el sector privilegiat i la resta de la comunitat, sinó també entre els mateixos membres de l'elit rural, a banda de fer evident la relació estreta que hi ha entre els assumptes estrictament econòmics de la comunitat rural i la vida política local.

Conclusions

Els distints sectors del mercat posen de manifest que hi ha un intercanvi constant de tota mena de productes, com ara terres, immobles, productes alimentaris, teixits i, especialment, rendes i diners, que trenca la imatge d'immobilisme i retard econòmic que tradicionalment havia caracteritzat el món rural. Ben al contrari, les fonts transmeten un dinamisme que afecta una bona part dels membres de les comunitats rurals, tant els llauradors dels sectors mitjans, els quals recorren a la compra a terminis i al pagament ajornat per nodrir l'explotació familiar de tots els elements necessaris per fer-ne la reproducció, com sobretot els prohoms, capacitats per invertir en diversos sectors econòmics i per teixir una xarxa de contactes i de circulació de mercaderies especialment fluïda. L'ideal de l'autosuficiència és molt present en la mentalitat camperola i en determina, en última instància, l'actuació quotidiana, però al llarg dels segles medievals altres conceptes com el càlcul i la canalització de l'estalvi s'introdueixen progressivament en l'imaginari col·lectiu de la societat rural, modifiquen la posició del camperol en relació amb els intercanvis i repercuteixen de manera decisiva en les seues estratègies productives. Les elits rurals en són el millor testimoni.

El mercat, en tots els seus fronts, esdevé un espai preferent d'actuació per als veïns més rics. Bons coneixedors dels fluxos econòmics locals i comarcals, les seues inversions es destinen fonamentalment al crèdit censalista i la gestió de la fiscalitat municipal, que, a banda d'obtenir importants beneficis, els permet consolidar els lligams de dependència respecte als altres llauradors del lloc. Titulars d'una empresa domèstica solvent i amb una economia força diversificada, la comercialització de la producció agrària excedentària i el control dels recursos fiscals locals els atorga la possibilitat d'aconseguir importants capitals líquids que posteriorment introdueixen de manera sistemàtica en el mercat, aprofitant les dificultats cròniques de la majoria de les famílies del lloc. Els petits préstecs per al consum i el carregament de censals esdevenen operacions de lucre moderat, però més segures i amb uns ingressos més regulars que els negocis especulatius.

Els prohoms reben, a més, la major part dels interessos i de les pensions en espècie, i açò els permet disposar d'un volum de producció agrària susceptible de ser comercialitzat de nou, de manera que reproduïxen el cicle econòmic i teixeixen una xarxa de dependència econòmica que en consolida la preeminència sobre el conjunt del veïnat. Les seues operacions s'adapten a les característiques pròpies del mercat local, però el control que hi exerceixen els atorga una influència deci-

local. P. VICIANO NAVARRO, «Fiscalitat local i deute públic al País Valencià. L'administració de la vila de Borriana a mitjan segle XV», *Revista d'Història Medieval* 2, 1991, 111-132.

siva en la reproducció de la petita explotació pagesa, especialment si dona lloc a la constitució de rendes que s'afegeixen als censos emfitèutics que perceben de la gestió indirecta dels extensos patrimonis. Fins i tot, l'acció d'alguns prohoms de Vilafranca penetra en l'espai rural immediat, ordint una xarxa de circulació de diners que integra diversos centres i reforça la jerarquia de l'àmbit comarcal. Tot plegat, el mercat del crèdit esdevé el suport d'estratègies rendistes que recolzen també en altres inversions fortament especulatives, com ara la comercialització de llana, el comerç amb productes agraris i la gestió de la fiscalitat municipal, que consoliden els processos de diferenciació interna de la pagesia.

De tota manera, les característiques de la demanda, dinamitzada per les necessitats de la petita explotació camperola, deixa als prohoms un marge d'actuació i de benefici reduït i, per tant, alenteix la reproducció d'aquests mecanismes de control del mercat. A més, els grans negocis financers, com el deute públic i la gestió de les rendes eclesiàstiques –fonamentalment el delme, que s'arrenda de manera conjunta per a tota la batlia de Morella– queden fora de les seues possibilitats. Llevat d'alguns casos excepcionals, són pocs els que poden fer front al potencial econòmic dels inversors urbans, procedents de Morella. Els vilatans progressivament irradien el seu control vers el món rural circumdant, encara que, en aquesta època, no tenen una incidència gaire significativa en el funcionament de l'economia local, almenys en el mercat del crèdit.

En efecte, no obstant aquesta superioritat dels burgesos i els mercaders de la vila, els prohoms dels pobles aconsegueixen una certa preeminència econòmica i social en els afers locals i comarcals. A banda de la riquesa material, hi contribueix també la consecució d'un prestigi, d'una consideració social distingida entre el col·lectiu que, juntament amb altres mitjans, s'obté a través del desenvolupament dels càrrecs de direcció comunitària. L'exercici de les magistratures reporta pocs beneficis econòmics més enllà del salari anual, però sí que subministra un capital simbòlic i, sobretot, un conjunt de coneixements i d'oportunitats d'inversió que només estan a l'abast dels més rics. Els càrrecs de govern, com els crèdits, són monopolitzats per una minoria que gestiona els afers col·lectius, entre els quals hi ha la hisenda municipal. Per la seua posició social, només els prohoms són considerats aptes per dirigir la comunitat i, gràcies a la seua condició econòmica, només ells estan en disposició de fer-se càrrec de l'administració dels impostos locals, directes i indirectes. Desenvolupen, així, una tasca necessària per al bon funcionament de la comunitat i, a través de la gestió de la fiscalitat, obtenen importants sumes monetàries que fan créixer la seua riquesa i també el seu prestigi entre el col·lectiu.

Ara bé, no tots els membres de l'elit rural tenen les mateixes possibilitats d'inversió i de mobilització de capitals, i encara menys en un espai certament restringit com és l'àmbit local. Tampoc no tots comparteixen els mateixos interessos, i açò genera múltiples lluites de poder i una ferotge competència per la supremacia. Els enfrontaments, sempre latents, esclaten amb més virulència en els moments crítics que ocasionen les caresties i les epidèmies. En aquestes situacions, les magistratures municipals esdevenen una plataforma de promoció dels interessos propis. Amb el pretext del bé comú, els prohoms que accedeixen als càrrecs

de govern engeguen polítiques que, mirant de defensar els interessos col·lectius, també donen suport als seus particulars i, alhora, perjudiquen els dels notables locals que han romàs exclosos dels càrrecs de govern. El suport aconseguit a través de múltiples aliances, teixides a partir de les transaccions econòmiques i, sobretot, els vincles familiars i matrimonials, catapulten determinats sectors de l'elit al poder i, des d'ací, s'enfronten a altres veïns rics amb la finalitat de posar fi a la situació de privilegi de què gaudeixen. Els uns i els altres es divideixen aleshores en faccions verticals que impliquen llauradors dels distints sectors de la comunitat, des dels més humils fins als més rics, i que pugnen pels seus interessos tant en les reunions del consell com a través de la violència i les armes, en autèntiques lluites de bàndols força semblants a les que caracteritzen la vida quotidiana de les ciutats i viles mediterrànies.

A l'últim, els acords que posen fi als enfrontaments modifiquen les relacions de poder que han estat qüestionades per un determinat sector de la comunitat o sancionen la validesa de les condicions preexistents. Els prohoms més poderosos disposen de prou suports i també dels mecanismes necessaris per transformar el joc de forces existent a la comunitat o, ben al contrari, per escapar-se de la pressió exercida pels seus col·legues des del govern local i, en última instància, sortir airoso dels conflictes. En definitiva, aquestes lluites mostren l'existència de profundes diferències entre els prohoms i serveixen per posar en qüestió la jerarquia interna establerta entre els membres de l'elit rural. En darrer terme, aquest és un testimoni més de la intensa mobilitat que caracteritza aquest sector social, sempre sotmès al canvi.